

Research Article

Vol. 31, No. 25, Spring-Summer 2024, p. 22-36

Economic Analysis of The Civil Justice System with an Emphasis on Appellate Proceedings

M. Shafighi , S.M. Hosseini Pouya , S.H. Mousavipour

1- PhD student in Private Law, Department of Private Law, Neyshabour Branch, Islamic Azad University, Neyshabor, Iran.

2- Assistant Professor, Department of Private Law, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran. (corresponding author): s.m.hosseini@gmail.com

3- Assistant Professor, Department of Private Law, Neyshabour Branch, Islamic Azad University, Neyshabor, Iran.

Received: 14 June 2024

Revised: 24 August 2024

Accepted: 8 September 2024

Available Online: 8 September 2024

How to cite this article:

Shafighi, M.; Hosseini Pouya, S.M.; Mousavipour, S.H. (2024). Economic analysis of the civil justice system with an emphasis on appellate proceedings. *Encyclopedia of Economic Law Journal*, 25(31): 22-36.

(in Persian with English abstract)

<https://doi.org/10.22067/economlaw.2024.86832.1351>

1- INTRODUCTION

Civil procedure or civil justice, like all other sciences, is definitely based on principles, if sometimes the principles of this science cannot be limited to countable cases, but three main and important pillars can be counted for its formation. Civil justice can claim to be efficient when it has the three principles of the accuracy of the judgments, the cost of the proceedings and the time of the proceedings, and the lack of one of these principles or the lack of coordination between them can weaken this important institution. In the realization of civil justice, the cost of proceedings has a direct effect on the other two pillars of the time of the proceedings and the accuracy of the votes, so that in short, the lower the cost of the proceedings or the possibility of returning the costs of the proceedings to the person who filed the lawsuit, the more certain the number of lawsuits filed. It becomes more, as a result, the time of hearing and dealing with lawsuits becomes longer, and finally, the high volume of lawsuits causes the accuracy and accuracy of votes to decrease. The disproportion of the three listed pillars not only affects the philosophy of justice and judicial efficiency, but also has a negative individual and social function from an economic point of view. In the meantime, the basic issue regarding the economic analysis of the judicial system depends on the three factors mentioned above. However, there is an ambiguity as to how much the above three factors can be effective in the economic analysis of the judicial system and process. The knowledge of economics has the ability to be used as one of the basic pillars in the interpretation and description of the civil procedure and its rules and structures, like some other sciences. In the meantime, the findings of this research indicate that the costs of registering and filing lawsuits and the costs of delaying proceedings are among the factors involved in the analysis of the economics of proceedings. In addition, the conducted study shows that the principles reflected in formalism and realism schools are considered to justify the economy of proceedings and proceedings, including appeal proceedings. Also, the examination of the teachings of economic law and its relationship with the procedure indicates that by resorting to the criteria of efficiency, reasonable behavior, Pareto; Kaldor Hinz and Panz - each of which in some way shows the justification of the activities of individuals - can justify the civil procedure system, including the methods of protesting the votes, especially the appeal proceedings. This research, in a descriptive-analytical way and with library tools, through theoretical discussions, examines and analyzes the economic analysis of appeal proceedings as one of the methods of revising the decisions issued by the courts and also one of the important topics in the legal system. Civil proceedings have been paid.

2- PURPOSE

The basic issue regarding the economic analysis of the judicial system depends on paying attention to the above-mentioned three factors. In addition, there is this uncertainty that in the economic analysis of the judicial system and the process of investigation, to what extent the above three factors can be effective. From this point of view, the first basic question in this regard is, what are the factors involved in the economy of the judicial system and proceedings, including the use of the possibility of appeal proceedings? Another thing is, to what extent do different economic schools justify the economics of proceedings and proceedings, including appeal proceedings? And finally, what are the criteria justifying the proceedings and appeal proceedings? In terms of the further definition of the appellate proceedings and in terms of balance, which is significant in relation to other methods of revising votes in Iranian law, it should be said; The discussed method is not compatible with the division of types of protest in the form of deviation and correction. In explaining this article, it should be said; An appeal (as well as an appeal) is a way in which the same authority that issued the decision will be the re-examination authority in the position of reviewing the contested decision, and it will examine the review request itself and then, as the case may be, proceed to issue votes. In the meantime, the investigating authority can deviate from its previous decision and issue another decision on the substance. In general, the meaning of economic analysis of rights is the use of economic tools and ideas in the process of applying legal institutions. Among the fields of economic thinking, variables such as scarcity, selection, cost-benefit, efficiency and latentism can be considered. Therefore, considering this approach, the economic analysis of rights can be interpreted as new methods that observe the stages of production, distribution and consumption of legal rules. In addition to the above, it should be pointed out that the emergence of new schools of thought among lawyers has created a different and interdisciplinary view of legal components, so that in this way, the possibility of realizing specific social, economic and political goals can be better realized. This has caused the study and application of other social sciences, including economics, to expand in the field of law. In other words, in order to understand the relationships and rules governing the society and its necessities, lawyers need to pay attention to the economic analysis of legal issues.

However, since the request for appeal is processed in a higher authority (Supreme Court of the country), this method is not considered as deviation. Regarding the corrective objection, it should also be mentioned that this method of review is based on the assumption that a higher authority, such as the Court of Appeals, other than the authority that issued the decision, considered the objection and issued a decision on the nature of the decision. to do As mentioned, this authority, depending on the case, can correct and amend the objectionable vote. In view of the above-mentioned situation, despite the fact that the Supreme Court is a higher authority than the court issuing the objectionable decision, but since according to the legal standards in the process of appeal proceedings, it does not issue a decision on the merits. , handling it is not considered a correction.

3- METHODOLOGY

In this research, an attempt has been made to study two subjects of economics and procedural law through library study in an interdisciplinary manner. In conducting economic studies, through the study of economic schools and the existing criteria in the teachings of economic law, civil procedure issues, including appeals, should be evaluated. The knowledge of economics has the ability to be used as one of the basic pillars in the interpretation and description of the civil procedure and its rules and structures, like some other sciences. In the meantime, the findings of this research indicate that the costs of registering and filing lawsuits and the costs of delaying proceedings are among the factors involved in the analysis of the economics of proceedings. In addition, the conducted study shows that the principles reflected in formalism and realism schools are considered to justify the economy of proceedings and proceedings, including appeal proceedings. Also, the examination of the teachings of economic law and its relationship with the procedure indicates that by resorting to the criteria of efficiency, reasonable behavior, Pareto; Kaldor Hinz and Panz - each of which in some way shows the justification of the activities of individuals - can justify the civil procedure system, including the methods of protesting the votes, especially the appeal proceedings. This research, in a descriptive-analytical way and with library tools, through theoretical discussions, examines and analyzes the economic analysis of appeal proceedings as one of the methods of revising the decisions issued by the courts and also one of the important topics in the legal system. Civil proceedings have been paid.

4- FINDINGS

Based on the objectives of the research and the methodological approaches used in the research, the findings are presented in different parts.

1- The knowledge of economics has the ability to be used as one of the basic pillars in the interpretation and description of the civil procedure and its rules and structures, like some other sciences.

2- In the meantime, the findings of this research indicate that the costs of registering and filing lawsuits and the costs of delaying proceedings are among the factors involved in the analysis of the economics of proceedings.

3- the conducted study shows that the fundamentals reflected in formalism and realism schools are considered to justify the economy of proceedings and proceedings, including appeal proceedings. Also, the examination of the teachings of economic law and its relationship with the procedure indicates that by resorting to the criteria of efficiency, reasonable behavior, Pareto; Kaldor Hinz and Panz - each of which in some way shows the justification of the activities of individuals - can justify the civil procedure system, including the methods of protesting the votes, especially the appeal proceedings.

4- In general, the meaning of economic analysis of rights is the use of economic tools and ideas in the process of applying legal institutions. Among the fields of economic thinking, variables such as scarcity, selection, cost-benefit, efficiency and latentism can be considered. Therefore, considering this approach, the economic analysis of rights can be interpreted as new methods that observe the stages of production, distribution and consumption of legal rules. In addition to the above, it should be pointed out that the emergence of new schools of thought among lawyers has created a different and interdisciplinary view of legal components, so that in this way, the possibility of realizing specific social, economic and political goals can be better realized. This has caused the study and application of other social sciences, including economics, to expand in the field of law. In other words, in order to understand the relationships and rules governing the society and its necessities, lawyers need to pay attention to the economic analysis of legal issues.

5- CONCLUSION

In brief, it can be said that the examination of the doctrines of economic law regarding the procedure and specifically regarding the identification of the appeal institution indicates that the grounds justifying the appeal proceedings from the point of view of economic law are in the goals of the formalism school. And the school of realism is realized. In the school of formalism, paying attention to the effectiveness of legal rules, including procedural rules, and the departure of these rules from a series of contents is without result. It is obvious that by identifying the appellate proceedings and taking into account the purpose of this institution, which is to monitor the decisions of the courts by the Supreme Court in order to conform the aforementioned decisions to the laws and regulations, the said goal is accurately achieved. In addition, according to the school of realism, the basis for identifying the appeal proceedings is justified in such a way that, although on the surface, resorting to different methods of protesting the votes in practice increases the cost and delays the time (prolonging the proceedings). But in the long term and with a big view, considering the role of the Supreme Court in creating judicial procedure, exactly the opposite of these cases have come to the fore, and the Supreme Court, by conducting appeal proceedings in the long term, avoids the confusion of votes and costs. It prevents additional issues in handling. Also, in relation to the most important criteria in economic law, which is significant for the identification of appeal proceedings, the investigations carried out resulted in the conclusion that the criterion of efficiency, Pareto, Kaldor-Hainz and Panz and reasonable behavior in It is one of the most important indicators that can be used to predict appeal proceedings in the judicial system. Civil procedure or civil justice, like all other sciences, is definitely based on principles, if sometimes the principles of this science cannot be limited to countable cases, but three main and important pillars can be counted for its formation. Civil justice can claim to be efficient when it has the three principles of the accuracy of the judgments, the cost of the proceedings and the time of the proceedings, and the lack of one of these principles or the lack of coordination between them can weaken this important institution. In the realization of civil justice, the cost of proceedings has a direct effect on the other two pillars of the time of the proceedings and the accuracy of the votes, so that in short, the lower the cost of the proceedings or the possibility of returning the costs of the proceedings to the person who filed the lawsuit, the more certain the number of lawsuits filed. It becomes more, as a result, the time of hearing and dealing with lawsuits becomes longer, and finally, the high volume of lawsuits causes the accuracy and accuracy of votes to decrease. The disproportion of the three listed pillars not only affects the philosophy of justice and judicial efficiency, but also has a negative individual and social function from an economic point of view. In the meantime, the basic issue regarding the economic analysis of the judicial system depends on the three factors mentioned above. However, there is an ambiguity as to how much the above three factors can be effective in the economic analysis of the judicial system and process. The knowledge of economics has the ability to be used as one of the basic pillars in the interpretation and description of the civil procedure and its rules and structures, like some other

sciences. In the meantime, the findings of this research indicate that the costs of registering and filing lawsuits and the costs of delaying proceedings are among the factors involved in the analysis of the economics of proceedings. In addition, the conducted study shows that the principles reflected in formalism and realism schools are considered to justify the economy of proceedings and proceedings, including appeal proceedings. Also, the examination of the teachings of economic law and its relationship with the procedure indicates that by resorting to the criteria of efficiency, reasonable behavior, Pareto; Kaldor Hinz and Panz - each of which in some way shows the justification of the activities of individuals - can justify the civil procedure system, including the methods of protesting the votes, especially the appeal proceedings. This research, in a descriptive-analytical way and with library tools, through theoretical discussions, examines and analyzes the economic analysis of appeal proceedings as one of the methods of revising the decisions issued by the courts and also one of the important topics in the legal system. Civil proceedings have been paid. In general, the meaning of economic analysis of rights is the use of economic tools and ideas in the process of applying legal institutions. Among the fields of economic thinking, variables such as scarcity, selection, cost-benefit, efficiency and latentism can be considered. Therefore, considering this approach, the economic analysis of rights can be interpreted as new methods that observe the stages of production, distribution and consumption of legal rules. In addition to the above, it should be pointed out that the emergence of new schools of thought among lawyers has created a different and interdisciplinary view of legal components, so that in this way, the possibility of realizing specific social, economic and political goals can be better realized. be made This has caused the study and application of other social sciences, including economics, to expand in the field of law. In other words, in order to understand the relationships and rules governing the society and its necessities, lawyers need to pay attention to the economic analysis of legal issues.

Keywords: Appeals, appeal proceedings, school of formalism, school of realism, criterion of efficiency, criterion of reasonable behavior.

مقاله پژوهشی

دوره ۳۱، شماره ۲۵، بهار و تابستان ۱۴۰۳، ص ۳۶-۲۲

تحلیل اقتصادی نظام دادرسی مدنی با تأکید بر رسیدگی فرجامی

میترا شفیقی^۱، سید محسن حسینی پویا^{۲*}، سید حمیدرضا موسوی پور^۳

پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۱۸

دریافت: ۱۴۰۳/۳/۲۵

چکیده

دانش اقتصاد از این توانایی برخوردار است که مانند برخی علوم دیگر، به مثابه یکی از رکن‌های اساسی در تفسیر و تشریح آیین دادرسی مدنی و قواعد و ساختارهای آن به کار رود. در این بین، یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که هزینه‌های ناشی از ثبت و طرح دعوا و هزینه‌های ناشی از اطلاع دادرسی در زمره عوامل دخیل در تحلیل اقتصاد دادرسی است. علاوه بر این، مطالعه صورت گرفته نشان‌دهنده این است که مبانی منعکس در مکاتب شکل‌گرایی و واقع‌گرایی به نوعی توجیه‌کننده اقتصاد دادرسی و مراحل دادرسی از جمله رسیدگی فرجامی محسوب می‌گردد. همچنین، بررسی آموزه‌های حقوق اقتصادی و ارتباط آن با آیین دادرسی حاکی از آن است که با توسل به معیارهای کارایی، رفتار معقول، پارتو؛ کالدور هینز و پانز - که هر یک به نوعی مبین توجیه فعالیت‌های افراد است - می‌توان نظام دادرسی مدنی و از جمله طرق اعتراض به آرا به‌ویژه رسیدگی فرجامی را توجیه نمود. این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای، از رهگذر مباحث نظری، به بررسی و تحلیل اقتصادی رسیدگی فرجامی به عنوان یکی از شیوه‌های بازنگری در آرای صادره از محاکم و همچنین یکی از مباحث حایز اهمیت در آیین دادرسی مدنی پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: فرجام‌خواهی، رسیدگی فرجامی، مکتب شکل‌گرایی، مکتب واقع‌گرایی، معیار کارایی، معیار رفتار معقول.

۱. دانشجوی دوره دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران

۲. استادیار، گروه حقوق خصوصی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

(نویسنده مسئول: s.m.hosseini@gmail.com)

۳. استادیار، گروه حقوق خصوصی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد نیشابور، مشهد، ایران

مقدمه

به منظور تبیین هرچه بیشتر مطالب در این قسمت تلاش شده است تا مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با موضوع اصلی این نوشتار تبیین گردد. بدین ترتیب، در این قسمت و ذیل دو عنوان، ابتدا رسیدگی فرجامی و پس از آن، تحلیل اقتصادی آیین دادرسی تبیین مفهومی شده است.

۱-۱- مفهوم رسیدگی فرجامی

از منظر لغوی، واژه «فرجام» به معنی «انتهای و پایان هر چیز» در نظر گرفته شده است. (Dehkhoda, 2015:832) با این حال، استعمال و به کارگیری این اصطلاح، در چارچوب ادبیات حقوقی ایران را می‌توان متعاقب الهام از موازین حقوقی و قانونی کشور فرانسه در نظر گرفت. در این میان، به دنبال پیش‌بینی اصل ۷۵ قانون اساسی مشروطه، نهاد «دیوان تمیز» به‌عنوان نهایی‌ترین مرجع رسیدگی در نظام قضایی ایران مورد شناسایی قرار گرفته و بر این اساس، تقاضای رسیدگی از این مرجع، تحت عنوان «استدعای تمیز» نام‌گذاری شد. لازم به ذکر است، اصطلاح «استدعای تمیز» در راستای فارسی‌سازی واژگان حقوقی در سال ۱۳۱۶ توسط فرهنگستان زبان و ادب فارسی به واژه «استدعای فرجام» تغییر یافته و متعاقباً در ادبیات دادرسی تحت عنوان «درخواست فرجام» مصطلح گردیده است. (Jafari langroodi, 2013:752)

با این حال، مقنن ایرانی در ماده ۳۶۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹ در مقام تعریف رسیدگی فرجامی اشعار داشته است که: «رسیدگی فرجامی عبارت است از تشخیص انطباق یا عدم انطباق رأی مورد درخواست فرجامی با موازین شرعی و مقررات قانونی». به نظر می‌رسد این تعریف با لحاظ اصل ۱۶۱ قانون اساسی صورت پذیرفته، همچنان که در اصل مذکور آمده است: «دیوان عالی کشور به منظور نظارت بر اجرای صحیح قوانین در محاکم و ایجاد وحدت رویه قضایی و انجام مسئولیت‌هایی که طبق قانون به آن محول می‌شود بر اساس ضوابطی که رییس قوه قضاییه تعیین می‌کند تشکیل می‌گردد». (Shams, 2014:352)

مع‌الوصف، در مقام تعریف بیش‌تر رسیدگی فرجامی و با لحاظ موازینی که در خصوص سایر طرق بازنگری در آرا در حقوق ایران قابل توجه است، باید گفت؛ شیوه مورد بحث، با تقسیم‌بندی انواع اعتراض در قالب عدولی و اصلاحی (تصحیحی) تطبیق نمی‌کند. در توضیح این مطلب باید گفت؛ اعتراض عدولی (هم‌چون واخواهی) شیوه‌ای است که در مقام بازنگری به رأی مورد اعتراض،

آیین دادرسی مدنی یا عدالت مدنی مانند تمامی علوم دیگر یقیناً بر پایه‌ی اصولی استوار گردیده است اگر چه گاه نمی‌توان اصول این علم را به موارد قابل شمارشی محدود کرد اما سه رکن اصلی و مهم را می‌توان برای تشکیل آن بر شمرده. عدالت مدنی هنگامی می‌تواند مدعی کارایی باشد که سه اصل صحت آرای دادرسی، هزینه‌ی دادرسی و زمان دادرسی را همگام و هم‌زمان باهم دارا باشد و نبود یکی از این اصول یا عدم هماهنگی بین آن‌ها می‌تواند سبب تضعیف این نهاد مهم گردد.

در تحقق عدالت مدنی هزینه دادرسی به طور مستقیم بر دو رکن دیگر زمان دادرسی و صحت آرا تأثیر مستقیم دارند چنان‌چه به طور خلاصه هر چه هزینه دادرسی کمتر باشد و یا امکان بازگشت هزینه دادرسی به فردی که اقامه دعوا نموده قطعی‌تر باشد تعداد دعوا اقامه شده بیشتر می‌گردد در نتیجه زمان دادرسی و رسیدگی به دعاوی طولانی‌تر می‌گردد و در نهایت حجم بالای دعاوی سبب کاهش دقت و صحت آرا می‌گردد. عدم تناسب سه رکن برشمرده نه تنها فلسفه عدالت و کارایی دادرسی را تحت تأثیر قرار می‌دهد بلکه از لحاظ اقتصادی نیز کارکرد منفی فردی و اجتماعی دارد. در این بین، موضوع اساسی در خصوص تحلیل اقتصادی نظام دادرسی در گرو توجه به سه عامل بالا است. مع‌الوصف، این ابهام وجود دارد که در تحلیل‌های اقتصادی از نظام دادرسی و فرایند رسیدگی، تا چه میزان عوامل سه‌گانه فوق می‌تواند مؤثر واقع شود. از این جهت، اولین پرسش اساسی در این رابطه این است که عوامل دخیل بر اقتصاد نظام دادرسی و مراحل رسیدگی از جمله استفاده از امکان رسیدگی فرجامی چه مواردی را در بر می‌گیرد؟ دیگر آنکه مکاتب اقتصادی مختلف تا چه میزان توجیه‌کننده اقتصاد دادرسی و مراحل رسیدگی از جمله رسیدگی فرجامی است؟ و در نهایت این‌که معیارهای توجیه‌کننده فرایندهای دادرسی و رسیدگی فرجامی کدامند؟

با لحاظ مراتب مذکور و در راستای پاسخ‌دهی به سؤالات بالا ، نوشتار حاضر پس از بررسی مفهوم اقتصاد دادرسی و رسیدگی فرجامی، عوامل دخیل بر اقتصاد نظام دادرسی و مراحل رسیدگی، مکاتب اقتصادی توجیه‌کننده نظام اقتصاد دادرسی مدنی از جمله رسیدگی فرجامی بررسی گردیده و پس از آن معیارهای توجیه‌کننده فرایندهای دادرسی و رسیدگی فرجامی تبیین گردیده است.

۱- مفهوم‌شناسی

تا از این طریق، امکان تحقق اهداف خاص اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بهتر محقق گردد. این امر، سبب شده است که مطالعه و به‌کارگیری دیگر علوم اجتماعی از جمله اقتصاد در حوزه حقوق گسترش یابد. به عبارت دیگر، حقوق‌دانان به منظور شناخت روابط و قواعد حاکم بر جامعه و ضرورت‌های آن، نیازمند توجه به تحلیل اقتصادی موضوعات حقوقی شده‌اند. (Almasi, 2013: 145)

در این میان، یکی از مباحث مهم در حوزه ضوابط ناظر بر آیین دادرسی، ورود عامل بهره‌وری و کارایی اقتصادی در شکل دادن به قواعد حقوقی آن است. در واقع برخلاف حقوق سنتی که قواعد آن در چارچوب محدود تأمین «عدالت و انصاف» نگریسته می‌شد، حقوق و اقتصاد در مفهوم امروزی، به کارایی نهادها با لحاظ نگاه اقتصادی توجه نموده و تحلیل‌های خود را از قواعد حقوقی براساس میزان کارایی هر یک از آن‌ها ترسیم می‌کند. در این راستا، بر حسب نتایج حاصله، پیشنهاد ایجاد یا اصلاح قواعد حقوقی را برای نیل به کارایی بیشتر ارایه می‌دهد. (Almasi, 2013: 147)

با لحاظ مطالب فوق، می‌توان گفت؛ بحث از تحلیل اقتصادی آیین دادرسی هنگامی آغاز می‌شود که «کارایی» به‌عنوان اصلی در کنار سایر اصول حاکم در فرایند دادرسی پا به عرصه می‌گذارد. در این میان، بازنگری قوانین دادرسی با لحاظ مؤلفه‌های اقتصادی یکی از نتایج تحلیل اقتصادی آیین دادرسی است. در این بین، تحلیل اقتصادی دادرسی در پی پاسخ به این مطلب است که قواعد حقوقی مورد نظر، چه اثراتی را به همراه دارد؟ آیا این قواعد و ترتیبات، منجر به استفاده کارآمد از منابع می‌شود یا خیر؟ مع‌الوصف، این حوزه مطالعاتی، اساساً بر پایه فرض انتخاب عقلانی و متعارف تصمیمات توسط افراد بنیان‌گذاری شده است. از این رو، تحلیل اقتصادی آیین دادرسی نیز در پی کشف نتایج ناشی از اعمال نهادهای حقوقی مختلف بر سیستم‌های قضایی و طرفین درگیر در آن از حیث معیارهای اقتصادی در ابعاد خرد و کلان می‌باشد. بدین ترتیب، تحلیل اقتصادی آیین دادرسی می‌تواند به ارتقای دیدگاه و طرز فکر تصمیم‌گیران حقوقی کمک کند و آن‌ها را قادر به پیش‌بینی اثرات مالی سیاست‌های خود نماید. (Ansari, 2013: 247)

۲- عوامل دخیل بر تحلیل اقتصادی نظام دادرسی مدنی

رفع خصومت یکی از اهداف مهم و ضروری عدالت مدنی است با این حال، معمولاً اقامه دعوا پرهزینه و گران است. در این بین،

همان مرجع صادرکننده رأی، مرجع رسیدگی مجدد خواهد بود و درخواست بازنگری را خود مورد بررسی قرار داده و متعاقب آن، حسب مورد، مبادرت به صدور رأی می‌کند. در این میان، مرجع رسیدگی‌کننده می‌تواند از رأی سابق خود عدول کرده و رأی دیگری در ماهیت صادر نماید. با این وجود، از آن‌جا که درخواست رسیدگی فرجامی در مرجعی بالاتر (دیوان عالی کشور) رسیدگی می‌گردد، این شیوه، عدولی تلقی نمی‌شود. پیرامون اعتراض اصلاحی (تصحیحی) نیز باید به این مطلب اشاره کرد که این طریق بازنگری، ناظر بر فرضی است که مرجعی غیر از مرجع صادرکننده رأی و علی‌الاصول، مرجعی بالاتر، مانند دادگاه تجدیدنظر، به اعتراض رسیدگی نموده و در ماهیت رأی صادر نماید. مع‌الوصف، این مرجع حسب مورد، می‌تواند مبادرت به تصحیح و اصلاح رأی معترض‌عنه کند. با لحاظ مراتب مذکور، به رغم آن که دیوان عالی کشور مرجعی بالاتر از دادگاه صادرکننده رأی معترض‌عنه می‌باشد، لکن از آن‌جا که مطابق موازین قانونی در فرایند رسیدگی فرجامی، خود مبادرت به صدور رأی در ماهیت نمی‌کند، رسیدگی آن اصلاحی قلمداد نمی‌شود. (Vahedi, 2014: 208) بدین ترتیب و در مقام تبیین رسیدگی فرجامی باید گفت که این درخواست، تقاضای رسیدگی با ماهیت خاص و ویژه است. به تعبیر دقیق‌تر، از یکسو، این طریق بازنگری در قالب باز پس‌گیری رأی و در برابر مرجع قضایی صادرکننده آن مطرح نشده و شیوه عدولی محسوب نمی‌گردد و از طرف دیگر، دیوان عالی کشور در قالب رسیدگی فرجامی، مبادرت به رسیدگی مجدد و اصلاح رأی ننموده و از این جهت، این شیوه رسیدگی، به روش اصلاحی نیز صورت نمی‌پذیرد. بدین ترتیب و با لحاظ اصل ۱۶۱ قانون اساسی و همچنین ماده ۳۶۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹، رسیدگی فرجامی شیوه منحصر به فرد و از نوع نظارتی می‌باشد.

۱-۲- مفهوم تحلیل اقتصادی دادرسی مدنی

به‌صورت کلی، مراد از تحلیل اقتصادی حقوق، بهره‌گیری از ابزارها و انگاره‌های اقتصادی در فرایند اعمال نهادهای حقوقی است. از جمله زمینه‌های تفکر اقتصادی را می‌توان متغیرهایی همچون کمیابی، انتخاب، هزینه فایده، کارآمدی و نهان‌گرایی دانست. بنابراین و با لحاظ این رویکرد، تحلیل اقتصادی حقوق را می‌توان به روش‌هایی نوین ناظر بر مراحل تولید، توزیع و مصرف قواعد حقوقی تعبیر نمود. علاوه بر مطلب فوق، باید به این نکته اشاره نمود که بروز مکاتب فکری جدید نزد حقوق‌دانان باعث ایجاد نگاهی متفاوت و بین‌رشته‌ای به مؤلفه‌های حقوقی گردیده است

خواهان ممکن است اهداف دیگری هم از اقامه دعوا داشته باشد اما معمولاً مهم‌ترین هدف و دلیل خواهان از اقامه دعوا جبران ضرر و خسارت متحمل شده یا سود مالی که از دست داده یا منفعت مالی خاصی است که ادعا دارد مورد تضعیف واقع شده و معمولاً هدف او دست یابی به عایدی مورد انتظار است. (baily, 2018: 208 and baker, 2019: 195) منطقی معمولاً عایدی مورد انتظار خود را با هزینه دادخواهی خود مقایسه می‌کند. در این میان، خواهان منطقی برای تصمیم‌گیری درباره این موضوع که آیا طرح دعوا بنماید یا خیر، می‌بایست احتمالات و نتایج نهایی مربوط به این دادرسی را نیز مورد بررسی و پیش‌بینی قرار دهد. پس اولین گامی که یک خواهان برای تصمیم‌گیری به اقامه دعوا بر می‌دارد مقایسه بین هزینه‌های دادرسی و سود مورد انتظارش از اقامه دعوا است. اگر سود مورد انتظار او از اقامه دعوا از هزینه‌های دادخواهی‌اش بیشتر گردد خواهان عاقل و انتخاب‌گر دست به اقامه دعوا می‌زند و بر عکس اگر هزینه‌هایش غالب گردد از اقامه دعوا دست می‌کشد. بدین ترتیب، با یک مقایسه ساده در می‌یابیم که هرچه هزینه اقامه دعوا کمتر باشد، احتمال برنده شدن در محاکمه بیشتر باشد و هر چه رقم اعطایی به خواهان در صورت برنده شدن در دعوا بیشتر باشد، احتمال اقامه دعوا بیشتر خواهد بود. مع‌الوصف به رغم مطالب مذکور باید در تحلیل‌های اقتصادی، مفهوم هزینه را اعم از هزینه‌های مادی و معنوی از جمله وقت، میزان منفعت غیر مالی و .... در نظر گرفت. از این منظر، اگرچه صرف و برآورد هزینه‌های مالی در ثبت و اقامه دعوا مؤثر است اما در بسیاری از مواقع، افراد هدف از طرح اقامه دعوا را نیل به منافع غیر مالی و کاستن از هزینه‌های غیر مادی در نظر می‌گیرند. با این توجیه، هر چه امکان دست یافتن به این منظور بیشتر فراهم گردد، انگیزه ایشان از اقامه دعوا بالاتر می‌رود. در این میان، امکان اعتراض به رأی به ویژه رسیدگی فرجامی که وفق ماده ۳۶۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب به بررسی آرای صادره از حیث تطبیق با موازین قانونی و شرعی می‌پردازد، عامل مهمی در جهت ایجاد انگیزه افراد در نیل به مقاصد و اهداف شخصی و کاستن از هزینه‌های غیر مادی ناشی از طرح دعوا تلقی می‌گردد. به بیان واضح‌تر، در فرضی که افراد از این امکان برخوردار باشند که با توسل به اصل رسیدگی دو درجه‌ای و همچنین تحت مراحل مختلف دادرسی، شانس رسیدن به اهداف خود از طرح دعوا را بیش‌تر ببینند به همان اندازه، انگیزه و قصد بیشتری در ثبت و اقامه دعوا پیدا می‌کنند.

عوامل متعددی می‌تواند سبب تصمیم به اقامه دعوی گردد اما یکی از موارد اساسی و اصلی در تصمیم‌گیری به اقامه دعوی مسئله هزینه‌های موجود برای شروع به دعوا است. آن چه مسلم است وجود شیوه‌های پرداخت هزینه‌های قضایی متفاوت سبب می‌گردد که پیش‌بینی و تصمیمات طرفین متفاوت گردد. در این بین، تحلیل اقتصادی دادرسی مدنی را می‌توان بر دو محور هزینه‌های دادرسی ناشی از ثبت دادخواست و اقامه دعوا و هزینه‌های ناشی از اطلاع دادرسی استوار نمود. بدین ترتیب، در این قسمت و ذیل دو عنوان جداگانه به بررسی عوامل مذکور پرداخته می‌شود.

۲-۱- تأثیر هزینه اقامه دعوا بر رسیدگی‌های مدنی

به طور کلی، دو علت اساسی برای ثبت و اقامه دعوا می‌تواند در نظر گرفت؛ نخست، خسارتی که اختلاف را برمی‌انگیزند، دوم، هزینه‌های ثبت یک دادخواست سوم، دادرسی مورد انتظار از دعوا (عایدی و منفعت مورد انتظار از اقامه دعوا ثبت دادخواست حقوقی با افزایش رویدادها و حوادث و هم چنین با افزایش عایدی و منفعت مورد انتظار از دعاوی افزایش می‌یابد. هم چنین هر چه هزینه‌های دادرسی افزایش یابد به همان نسبت می‌توان گفت مقدار ثبت دادخواست‌ها کمتر می‌شود. اما به جرأت می‌توان گفت هزینه‌های دادرسی بر دیگر امور حکومت می‌کند و به طور کاملاً مستقیم و به عنوان تنها عامل مؤثر می‌تواند بر ثبت دادخواست و تشویق به دادرسی یا جلوگیری از اقامه دعوا عمل نمایند. در این بین، معمولاً افراد با توجه به هزینه‌های دادرسی و منفعت عایدی از اقامه دعوا، تصمیم به ثبت دادخواست می‌گیرند. به تعبیر دقیق‌تر، افراد به منظور حداکثر سازی ثروت و دارایی خود هستند و تمامی منافع و هزینه‌های عملی خود را ارزیابی می‌کنند و راه بهتر را برمی‌گزینند. (Abdipour Fard, 2016: 116)

طرح دادخواهی و اقامه دعوا از ابتدا تا خاتمه و اجرای آن، همگام و هم‌مسیر با صرف هزینه‌های دادرسی است و در تمامی این مراحل، موقعیت مالی طرفین دعوا تحت‌تأثیر این عامل قرار دارد. هزینه‌های فردی دادخواهی و دادرسی را باید روندی پیوسته، چه از جانب خواهان و چه از جانب خوانده، در طول اقامه دعوا دانست. خواهان منطقی قبل از اینکه تصمیم به اقامه دعوا بگیرد، هزینه‌های طرح دعوا و دادخواهی و ارزش و عایدی مورد انتظار خود را از اقامه این دعوا مقایسه می‌کند و اگر ارزش مورد انتظار خود را از اقامه دعوا مبلغی بیشتر و بالاتر از هزینه‌های دادخواهی خود بداند دست به اقامه دعوا می‌زند اگرچه

۲-۲- تأثیر هزینه ناشی از اطلاع دادرسی بر رسیدگی- های مدنی

یکی از مسایل مهم در نظام دادرسی مدنی که جز موضوعات غیر قابل انکار محسوب می‌شود، اطلاع دادرسی است. طولانی شدن زمان رسیدگی و دادرسی ذهن همه کسانی را که بخواهند بنا بر ضرورت دادخواهی و اقامه دعوا نمایند مکدر و مشغول کرده است. اطلاع دادرسی نه تنها فلسفه دادرسی را متأثر می‌کند بلکه از لحاظ اقتصادی نیز کارکرد منفی فردی و اجتماعی ایجاد می‌نماید. اگرچه عوامل متعدد و متفاوتی در بروز اطلاع دادرسی نقش دارند اما یکی از عمده دلایل موجود می‌تواند حجم بالای ورودی پرونده‌ها به محاکم قضایی باشد. در این بین، مدیریت کاهش زمان دادرسی نه تنها با اولویت‌ترین مسأله دادگستری است؛ بلکه اکنون مهم‌ترین عرصه برای اثبات کارآمدی مدیریت جدید در ساماندهی فرآیند دادرسی به شمار می‌رود. تشکیلات دادگستری به منظور مدیریت کاهش زمان دادرسی باید برای گرفتن ابتکار عمل به عنوان مدیریت قوی ضمن بازنگری در روند دادرسی گذشته، برای تدبیر آینده طرحی نو در اندازد. بدون تردید برای فراهم آوردن شرایط و ساز و کارهای مطلوب در امر اطلاع دادرسی باید بر اساس رهیافت علمی برنامه ریزی کرد. (Hart, 1988: 102) در این بین، هر چند طولانی شدن فرآیند دادرسی از رهگذر طی مراحل مختلف رسیدگی در بادی امر می‌تواند از منظر تحلیل- های اقتصادی موجب افزایش هزینه‌های بیش‌تری برای افراد و به تبع آن، کاهش انگیزه افراد در اقامه دعوا گردد اما این موضوع نباید به دید مطلق نگریسته شود. به بیان دقیق‌تر، اگرچه هزینه- های نوعی مراحل مختلف رسیدگی از جمله فرآیند اعتراض به رأی را بر دستگاه قضایی تحمیل می‌کند، با این حال، به هیچ روی نمی‌تواند این مراحل از جمله استفاده از امکان رسیدگی فرجامی و آثار نظارتی مؤثر آن را بر قضات محاکم تالی و تجدیدنظر و تضمین نسبی دقت و صحت آرا انکار نمود. در واقع، هم‌چنان که بیان شد، مفهوم هزینه در تحلیل‌های اقتصادی اعم از هزینه‌های مادی و غیر مادی است و اتفاقاً در بسیاری از شرایط از جمله در دعوی غیر مالی، کاستن از هزینه‌های غیر مالی خود انگیزه‌ای برای افراد در طرح دعواست. از این رهگذر، افزایش طرق اعتراض به رأی به‌ویژه رسیدگی فرجامی با لحاظ هدفی که از آن با لحاظ اصل ۱۶۱ قانون اساسی و ماده ۳۶۶ قانون آیین دادرسی دادگاه- های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹ بیان شد، می- تواند به درستی جوابگوی نیاز افراد در نیل به اهداف خویش از طرح دعوا و کاستن هزینه‌های غیر مالی قلمداد گردد.

۳- تحلیل اقتصادی نظام دادرسی مدنی بر مبنای مکاتب اقتصادی

دانش حقوق به‌صورت سنتی به شناخت قواعد رسمی حاکم بر روابط افراد و سازمان‌ها و تعیین امتیازات و تکالیف اشخاص می‌پردازد. این حقوق و وظایف، بسته به مکاتب فکری و فلسفی مختلف، از منابع گوناگونی همچون فطرت، آموزه‌های شرعی، تفکرات حاکمیتی- مدیریتی، عرف و ارزش‌های اجتماعی، اندیشه- های حقوقی و تاریخ الهام می‌گیرد. از این منظر، حقوق دانشی مستقل از دیگر علوم اجتماعی بوده که قواعد و نظام ویژه خود را دارد. با این حال، هم‌چنان که اشاره شد، گرایشات فکری جدید در حوزه علوم انسانی موجب شده است که ارتباط متقابل بین قواعد حقوقی با سایر مؤلفه‌های اجتماعی از جمله اقتصاد ایجاد گردد. در این بین، در آموزه‌های حقوق اقتصادی و به صورت کلی نهادهای حقوقی از جمله رسیدگی فرجامی را می‌توان در قالب معیارهای دو مکتب شکل‌گرایی و واقع‌گرایی تحلیل نمود. مع‌الوصف، ضمن تبیین دیدگاه مکاتب شکل‌گرایی و واقع‌گرایی، مباحث مربوط به رسیدگی فرجامی و تحلیل ناظر بر آن به شرح زیر تبیین می‌شود.

۱-۳- نظام دادرسی مدنی و مکتب شکل‌گرایی

شکل‌گرایی حقوقی، حقوق را مجموعه‌ای از قواعد و مقررات معرفی نموده و حقوق‌دان را شخصی می‌داند که بر این قواعد اشراف دارد. به تعبیری، این دیدگاه به مباحث حقوقی همانند قواعد علوم طبیعی می‌نگرد؛ که به جای روابط مادی و فیزیکی در طبیعت، قواعد حاکم بر روابط اجتماعی افراد را همان قواعد موضوعه حقوقی می‌بیند و برای شناخت آن دقت در منابع رسمی حقوق و استخراج قواعد کلی معمول در این منابع رسمی را لازم و کافی می‌شمرد. روش اصلی در این گرایش تحلیل اصطلاحات و رابطه‌ی منطقی میان قواعد حقوقی است که به عنوان کبرای استدلال در احکام قضایی و یا مقررات اعمال می‌شود. (Ansari, 2013: 249)

شکل‌گرایی حقوقی در بسیاری از نظام‌ها و دکترین حقوقی دنیا حاکم بوده پایه‌گذاری آن از نیمه دوم قرن نوزدهم و در آمریکا شکل یافته است. مطابق آموزه‌های این مکتب، علم حقوق منحصر به شناخت قواعدی است که از مطالعه و تحلیل آرای دادگاه‌ها استخراج می‌شود و حقوق نیز چیزی جز اعمال این قواعد کلی ثابت و مشخص بر موارد عینی خارجی که در دعاوی به شکل‌های مختلف ظهور می‌کند؛ نیست. بنابراین روش مطالعاتی این مکتب، استفاده از منطق ارسطویی و استقرا و قیاس منطقی برای ایجاد

مسایل دارد. از نظر او، حقوق بیانگر منافع و مصالح حاکم بر جامعه است. هولمز حقوق را وسیله‌ای برای نیل به اهداف اجتماعی می‌داند و لذا معتقد بود شناخت شرایط اجتماعی لازمه‌ی فهم حقوق است و قضات باید با جنبه‌های تاریخی، اجتماعی و اقتصادی حقوق آشنا باشند.

یکی از علل انتقاد واقع‌گرایان به شکل‌گرایی حقوق این بود که این گرایش، حقوق را به رویه مکانیکی تبدیل کرد در حالی که حقوق پدیده اجتماعی است و به جای جدل در میان نوشته‌ها و کتب باید به دنبال حقوق زنده و عملی بود که در پی عملی شدن عدالت و خواسته‌های جامعه و رفع نیازهای جامعه است. براین اساس شناخت جامعه و جایگاه حقوق در روابط اجتماعی، امری غیرقابل اجتناب در حیات حقوق شمرده می‌شود. در این بین، واقع‌گرایان در پی هماهنگی حقوق با حقایق اجتماعی و راهیابی ملاحظات دیگر علوم اجتماعی در اندیشه و تربیت حقوقی بودند. طرفداران این مکتب مدام بر تفاوت میان «حقوق در عالم واقع» و «حقوق در کتاب‌ها» تأکید کردند. در نظر واقع‌گرایان، توجه به تحول مدام حقوق در مسیر هماهنگی با تحولات صنعتی، این ادعای شکل‌گرایان را رد می‌کند که حقوق امری مشخص، ثابت و تابع منطبق ثابت است. بنابراین از آموزه‌های بنیادین واقع‌گرایان آن است که حقوق رشته خودکفایی نیست. حقوق باید به دیگر علوم اجتماعی توجه بسیار نماید و در خدمت تحقق اهداف اجتماعی باشد.

با لحاظ مراتب مذکور، بزرگترین انتقاد و ایرادی که از مکتب شکل‌گرایی گرفته شد، این بود که در رابطه با توجیه نهادها و قواعد حقوقی شناخت همه عوامل به ویژه عوامل اقتصادی ضرورت دارد. در این میان، عده‌ای بر این باور بودند که افزایش نهادهای حقوقی و درگیرکردن نظام حقوقی و افراد با این نهادها، علاوه بر اینکه از بعد اقتصادی همچون هزینه‌های مربوط به دادرسی و کادر اداری و ... موجب نابسامانی می‌گردد، در رابطه با سایر منابع مؤثر در اقتصاد همچون زمان نیز اثر داشته و در عمل اطلاع دادرسی را موجب می‌گردد. مع‌الوصف و به رغم انتقادات مذکور، دیدگاه دیگری مبتنی بر مکتب واقع‌گرایی می‌توان لحاظ نمود که بر اساس آن رسیدگی فرجامی از رهگذر مباحث این مکتب نیز توجیه گردد. در این بین، هرچند در ظاهر پیش‌بینی نهاد فرجام و رسیدگی فرجامی موجب افزایش هزینه دادرسی و اطلاع رسیدگی و دادرسی گردد اما با نگاهی کلان‌تر می‌توان گفت که بر خلاف دیدگاه رایج در این مکتب نسبت به نهادهای حقوقی، پیش‌بینی فرجام‌خواهی موجب ذخیره هزینه و زمان می‌گردد. به عبارت دقیق‌تر، نظارت بر

ارتباط بین قواعد حقوقی، احکام دادگاه‌ها و موضوعات خارجی و عینی است. (Craswell, 2005: 309)

آموزه‌های مکتب مذکور با تمرکز بر آرای دادگاه‌ها و استخراج قواعد حقوقی از آن‌ها، کمک شایانی به شکل‌گیری و رشد حقوق به‌عنوان یک علم مستقل در آمریکا کرد. علمی که در آن، همچون علوم طبیعی و ریاضی، پاسخ هر مورد و دعوا لزوماً از یک راه‌حل و مفهوم کلی حقوقی استخراج می‌شود. در این بین، برخی نظریه‌پردازان حقوقی معتقدند که از منظر مکتب شکل‌گرایی، حقوق، علمی خالص و مستقل است که داده‌های آن صرفاً در آرای محاکم و منابع نوشته حقوق یافت می‌شود و با شناخت آن‌ها می‌توان در مورد دعوی جدید با استفاده از ابزار استدلال منطقی رأی صادر نمود. از نگاه این گروه در باب آیین دادرسی، از هر روش و ابزاری که موجب اطمینان و اقبال بیشتر در صدور رأی می‌شود، باید استفاده نموده و به‌کار گرفته شود. (Friedman, 1989: 267) در این میان، با لحاظ پیش‌بینی رسیدگی فرجامی به عنوان آخرین مرحله از بازنگری در رأی و همچنین حسب آنچه رسالت دیوان عالی کشور اقتضا دارد، می‌توان گفت که با شناسایی نهاد فرجام و نظارت قضایی بر آراس صادره از محاکم تالی، می‌توان به آموزه‌های مکتب شکل‌گرایی که همان ایجاد اطمینان بیشتر در آرای حقوقی دست یافت.

۲-۳- نظام دادرسی مدنی و مکتب واقع‌گرایی

مخالفت با مکتب شکل‌گرایی به‌ویژه در باب قواعد و اصول آیین دادرسی مدنی از همان اواخر قرن نوزدهم در آمریکا آغاز شد. در این بین، حقوق‌دانان برجسته‌ای همچون هولمز و کاردوا، از قضات دیوان عالی آمریکا ایرادات جدی به شکل‌گرایی حقوق داشتند. افکار این حقوق‌دانان نقش اساسی در شکل‌گیری مکتب واقع‌گرایی در حقوق آمریکا داشت. این نویسندگان مدعی شدند که بدون رجوع به شرایط اجتماعی نمی‌توان فهم درستی از حقوق داشت و روشنگری‌ها و یافته‌های دیگر علوم اجتماعی باید در حقوق وارد شود. در این تصور، حقوق رشته‌ی علمی خودکفا و بی‌نیاز به دیگر علوم نیست.

در این میان، هولمز که به عنوان پدر واقع‌گرایی حقوق آمریکا شناخته شده و مورد توجه و احترام بسیار است، با تخفیف نقش منطق ارسطویی در آرای قضایی معتقد بود در حکم قاضی بیش از استدلال و نتیجه‌گیری منطقی از اصول حقوقی، تصورات قاضی از لوازم زمان و مکان، اخلاق و سیاست حاکم بر جامعه و حتی پیش‌دواری‌هایی مؤثرند که او همچون مردم عادی نسبت به

رویکرد تحلیل اقتصادی حقوق، با نگاهی متفاوت از رویکرد سنتی به حقوق که محدود به شناخت قواعد حقوقی و ارتباط آنها با هم و ارزیابی آنها براساس عدالت و انصاف و سنت‌های حقوقی حاکم بر جامعه است، حقوق را با منطق اقتصادی بررسی می‌کند. فرض اساسی در علم اقتصاد، فرض محدودیت منابع است؛ بر همین اساس مأموریت این علم را، تخصیص این منابع محدود، به بهترین نحو ممکن یعنی کارایی می‌دانند. در تعبیر اقتصادی «به جریان تولیدی که نتوان با همان میزان منابع، محصول بیشتری به دست آورد یا نتوان با هزینه کمتر همان میزان محصول را تولید کرد، تولید کارآمد اطلاق می‌شود.» (Babaei, 2006:184)

حقوق ترکیبی از قوانین و مقررات و رویه دادگاه‌ها و مراجع تصمیم‌گیری و نظریه‌های حقوقی است که ساختار دولت و قدرت و حدود تکالیف و اختیارات آن‌ها و همچنین حقوق و تکالیف افراد حقیقی و حقوقی را مشخص و روابط آنها را با یکدیگر و با مراجع رسمی و دولتی تعیین می‌کند. تحلیل اقتصادی حقوق با استفاده از تکنیک‌ها، تحلیل‌ها و ارزش‌های اقتصادی تلاش می‌کند تا روابط حقوقی مذکور و عکس‌العمل در مقابل قواعد حقوقی را توصیف و قواعد مفید و کارآمد را ارائه کند. تمامی این تحلیل‌ها و بررسی‌های اقتصادی نیز با تکیه بر عنصر کارایی برگرفته از علم اقتصاد صورت می‌گیرد؛ به این نحو که با کمترین هزینه‌ها، مطلوب بیشتری حاصل شود. بنابراین از نقطه نظر حقوقی کارایی یعنی از امکانات موجود با توجه به محدودیت‌ها و کمبودها، به نحوی استفاده شود که با کمترین هزینه، بالاترین میزان مطلوب حاصل گردد. (Shawl, 2011: 205)

با لحاظ مراتب مذکور، دستیابی به عدالت و انصاف ناشی از توجه به معیار کارایی حاکی از آن است که از منظر حقوق اقتصادی و با توجه به دیدگاه منعکس در معیار کارایی، هدف‌هایی از دادرسی، احقاق حق و ایجاد عدالت مدنی است. در این میان، هرچه ساز و کارهای دستیابی به عدالت مدنی و اتقان در صدور رأی بیشتر باشد، هدف مد نظر در معیار کارایی نیز به نحو مطلوب‌تری محقق می‌گردد. بدیهی است که نهاد فرجام و به تبع آن رسیدگی فرجامی با توجه به تعریفی که از آن به عمل آمد، اساساً به‌عنوان آخرین مرحله از بازنگری در رأی، به دنبال ایجاد هر چه بیشتر و بهتر عدالت و انصاف است و از این رهگذر، دیوان عالی کشور با لحاظ وظیفه نظارتی خویش می‌تواند با انجام رسیدگی فرجامی و انطباق رأی صادره با قوانین و مقررات، نقش حایز اهمیتی در تبلور احقاق حق و عدالت ایفا نماید.

۴-۲- معیار موسوم به پارتویی

آرای دادگاه‌ها و ایجاد وحدت رویه قضایی از رهگذر فرجام‌خواهی در بلند مدت می‌تواند ضمن ایجاد اتقان در رأی صادره، از تشتت در دیدگاه‌ها و آرای محاکم و همچنین صرف هزینه‌های اضافی در رابطه با دادخواهی جلوگیری نماید.

۴- معیارهای اقتصادی توجیه‌کننده نظام دادرسی و رسیدگی فرجامی

پس از بررسی مهم‌ترین مبانی توجیه‌کننده رسیدگی فرجامی از منظر حقوق اقتصادی، در این قسمت، رویکردهای ناظر بر اوجه به نهاد فرجام و رسیدگی فرجامی از منظر حقوق اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد. در توضیح باید گفت که حقوق اقتصادی از یکسری رویکردها و معیارها در راستای توجیه قواعد، اصول و نهادهای حقوقی استفاده می‌نماید که در رابطه با رسیدگی فرجامی، مهم‌ترین معیارهای قابل اعتنا، معیار کارایی، پارتویی، کالدور، رفتار معقول و سلطه فکری است که در این قسمت به بررسی هر یک از این موارد پرداخته می‌شود.

۴-۱- معیار موسوم به کارایی

نگرش و عقیده راجع به ماهیت حقوق، در درک موضوع و مبانی تحلیل اقتصادی حقوق، تأثیر به‌سزایی دارد. به‌عنوان مثال اگر بنا بر عقیده‌ی پیروان مکتب تحقیقی اجتماعی، وظیفه‌ی عالم حقوق همانند یک جامعه‌شناس، تنها کشف قواعد باشد یا همچون یک فقیه باید به استنباط حکم شارع از طریق اجتهاد بپردازد، تحلیل اقتصادی حقوق، منتفی خواهد بود. این مقدمه اثبات می‌کند که حقوق مورد نظر تحلیل‌گران اقتصادی حقوق، مجموعه‌ای از قواعد موجود و لایتغیر نیست، به عبارت دیگر، حقوق مورد نظر ایشان علم نیست بلکه از مقوله‌ی هنر و ابزار مهندسی جامعه است. بنابراین هدف و فایده‌نهایی تحلیل اقتصادی حقوق، ساختن و یا تولید حقوق جدید است. پس از روشن شدن مفهوم حقوق در نگاه تحلیل‌گران اقتصادی، پرسش دیگری پیش خواهد آمد؛ اگر حقوق‌دان مجاز به تولید حقوق و قاعده جدید است، مبنای قواعد جدید و ملاک ارزیابی آنها چیست؟ پاسخ سنتی به این سؤال، «عدالت» است ولی متخصصین تحلیل اقتصادی حقوق به صراحت اعلام می‌کنند که عدالت، مبهم است و در نتیجه بوسیله آن نمی‌توان صحت یک قاعده را ارزیابی کرد. تحلیل‌گران اقتصادی حقوق معتقدند که مقصود از کاربرد اقتصاد در تحلیل اقتصادی حقوق آن است که صحت قواعد حقوقی بر مبنای کارایی سنجیده شود. به عبارت دیگر مبنا و هدف حقوق را کارایی می‌دانند. (Mohseni, 2013:122)

بهره‌وری و کارایی، به حالتی اطلاق می‌شود که در مقایسه با حالت قبل حداقل یک نفر از مطلوبیت بیشتری برخوردار شود هر چند که موجب کاهش مطلوبیت دیگران شود، ولی میزان افزایش مطلوبیت بیش از خسارات و کاهش مطلوبیت دیگران باشد. به عبارت دیگر کارایی کالدور - هیکس حالتی است که اگر کسی که از موقعیت جدید بهره‌مند شده و مطلوبیتش افزایش یافته کاهش مطلوبیت ناشی از این تغییر به دیگران را جبران کند باز هم سود کرده باشد. البته برای تحقق این کارایی نیازی به جبران عملی وجود ندارد. (Babaei, 2006: 42) بنابراین، اگر تغییر یک قاعده حقوقی، سود و منفعتی بیش از زیان برخی بخش‌ها یا گروه‌های اجتماعی به دنبال داشته باشد، از لحاظ اقتصادی مطلوب است، چرا که در مجموع رفاه و ثروت جامعه را افزایش داده است. این معیار تا حدی مشابه نگرش رونالد کاوز در مقاله هزینه اجتماعی است. (Khandoozi, 2019: 58)

در این بین، با لحاظ تبیین و توجیهی که در رابطه با شناسایی نهاد فرجام بر اساس آموزه‌های مربوط به معیار پارتو بیان شد و با در نظر گرفتن مراتب مذکور، تحقق اهداف منعکس در معیار کالدور - هیکس با پیش‌بینی رسیدگی فرجامی در مقایسه با معیار پارتو به طریق اولی مبرهن می‌گردد.

۴-۴- معیار موسوم به «رفتار معقول»

اقتصاددانان در تحلیل‌های خود از بازار و روابط و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی افراد، بر الگوی رفتاری تکیه می‌کنند که از آن به «تئوری رفتار معقول» تعبیر شده است. بر این مبنا افراد ترجیحات مشخص و نظم‌یافته‌ای دارند و با لحاظ محدودیت‌ها (مثل درآمد، وقت و منابع) در پی حداکثر کردن مطلوب‌های ناشی از این ترجیحات هستند (بابایی، ۱۳۸۶: ۳۰). تئوری رفتار معقول یا انتخاب عقلانی به این معناست که به دلیل کمبود، مردم در فرآیند انتخاب به گونه‌ای عمل می‌کنند که به نظر آنها در شرایط محدودیت منابع، بهترین شیوه رسیدن به پیامدهای مورد علاقه‌ی آنها فراهم می‌شود. اعمال این تئوری اقتصادی، به این مفهوم نیست که همه‌ی اشخاص همواره عاقل هستند و به صورت عقلانی رفتار می‌کنند، همان‌گونه که در علم حقوق همه براساس معیار «انسان متعارف» رفتار نمی‌کنند.

براساس این فرض، اقتصاددانان رفتار افراد را در روابط بازار و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی تجزیه و تحلیل می‌کنند، قواعد حاکم بر آن را کشف کرده و با استفاده از این قواعد، رفتار اقتصادی آنان را پیش‌بینی می‌کنند. همان‌طور که گفته شد، تحلیل اقتصادی

معیار پارتو یا بهره‌وری تخصیصی در قرن نوزدهم توسط ویلفردو پارتو مطرح شد. معیار پارتو بیانگر حالتی است که در آن، منابع به صورتی اختصاص یافته که امکان تغییر آن به نحوی که حداقل یک نفر هم نتواند در موقعیت بهتری قرار گیرد بدون آنکه دیگران در موقعیت بدتری قرار گیرند، وجود ندارد. به این شکل هرگاه موقعیتی را بتوان فرض کرد که در آن کسی مطلوبیت بیشتری کسب کند بدون آنکه از مطلوبیت افراد دیگر کاسته شود، موقعیت جدید نسبت به موقعیت قبلی دارای کارایی بیشتری خواهد بود تا آنکه به نقطه‌ای منتهی شود که امکان تغییری در این جهت نباشد. (Coase, 1973: 116) بر این اساس تغییر قاعده حقوق وقتی از نظر اقتصادی مطلوب و مجاز است که یا به بهبود مطلوبیت و رفاه همگان از طریق استفاده کامل‌تر از منابع و فرصت‌ها بینجامد یا دست‌کم اگر مطلوبیت و رفاه برخی را افزایش می‌دهد، وضع هیچ‌کس را وخیم‌تر نمی‌کند. ولیکن اگر بهبود رفاه برخی همراه با ضرر زدن به دیگری باشد، نیازی به تغییر قاعده حقوقی وجود ندارد چرا که این قاعده حقوقی کارآمد و بیانگر وضعیت «بهینه پارتو» است. (Khandoozi, 2019: 54)

در این بین، با توجه به هدف و غایت رسیدگی فرجامی، به دو صورت می‌توان تحقق معیار پارتو را از رهگذر شناسایی نهاد فرجام مورد توجه قرار داد. در وهله نخست اینکه با لحاظ مبنای شناسایی فرجام‌خواهی که همان نظارت قضایی بر آرای قضایی از حیث انطباق با قوانین و مقررات است، دیوان عالی کشور با دیدی وسیع، عدالت مدنی را نسبت به همه اطراف دعوا ایجاد می‌نماید. مع - الوصف، بر فرض توجه به ظاهر موضوع، توسل یکی از طرفین به فرجام و درخواست بازنگری در رأی، این نتیجه را دارد که حداقل یکی از طرفین موقعیت بهتری نسبت به طرف دیگر از طریق درخواست بازبینی رأی که به ضرر وی صادر شده است، پیدا کرده و بدین ترتیب، هدف منعکس در معیار پارتو محقق می‌گردد.

۳-۴- معیار موسوم به کالدور - هیکس

از آنجا که کمتر سیاست و قاعده حقوقی را می‌توان یافت که آنچنان که در معیار پارتو اشاره شده، اجرای آن باعث کاهش مطلوبیت هیچ‌کسی نشود، تحلیل‌گران اقتصادی حقوق دنبال معیار منعطف‌تری بودند که در عین حال براساس آن کارایی نیز محقق شود. معیار جایگزین توسط نیکلاس کالدور و جان هیکس ارائه شد. معیار کارایی کالدور - هیکس راجع به حالتی است که در آن برخلاف معیار پارتو، افزایش مطلوبیت برخی به قیمت زیان یا کاهش مطلوبیت دیگران باشد (Dadgar, 2011: 204). این

شناسایی نهاد فرجام حاکی از این است که مبانی توجیه‌کننده رسیدگی فرجامی از منظر حقوق اقتصادی در اهداف مکتب شکل-گرایی و مکتب واقع‌گرایی محقق می‌گردد. در مکتب شکل‌گرایی توجه بر کارآمد بودن قواعد حقوقی از جمله آیین دادرسی و خروج این قواعد از یکسری مطالب بدون نتیجه است. بدیهی است که با شناسایی رسیدگی فرجامی و با توجه به هدف این نهاد که نظارت بر آرای دادگاه‌ها توسط دیوان عالی کشور به منظور انطباق آرای مذکور با قوانین و مقررات است، هدف مذکور به نحو دقیق محقق می‌گردد. علاوه بر این، با توجه به مکتب واقع‌گرایی نیز مبانی شناسایی رسیدگی فرجامی این‌گونه توجیه می‌گردد که هر چند در ظاهر، توسل به شیوه‌های مختلف اعتراض به آرا در عمل موجب افزایش هزینه و اطاله وقت (اطاله دادرسی) می‌گردد اما در نگاه بلند مدت و با دیدی کلان، با لحاظ نقش دیوان عالی کشور در ایجاد رویه قضایی، دقیقاً خلاف این موارد به منصفه ظهور رسیده و دیوان عالی کشور با انجام رسیدگی فرجامی در بلند مدت، از تشتت آرا و هزینه‌های اضافی در باب رسیدگی جلوگیری می‌نماید. همچنین در رابطه با مهم‌ترین معیارهای موجود در حقوق اقتصادی که در خصوص شناسایی رسیدگی فرجامی قابل توجه است، بررسی‌های به عمل آمده این نتیجه را ایجاد نمود که معیار کارایی، پارتو، کالدور-هینز و پانز و رفتار معقول در زمره مهم‌ترین شاخص-هایی است که می‌تواند به پیش‌بینی رسیدگی فرجامی در نظام دادرسی جامه هدف ببوشاند. به صورت کلی و فارغ از تعاریف هریک از موارد مذکور، می‌توان گفت که اصل اساسی در هر یک از معیارهای موجود بر ضرورت کارا بودن هر یک از قواعد و نهادهای حقوقی و خروج آن از چارچوب اصول و ساختارهای بدون نتیجه است. با لحاظ مراتب مذکور، رسیدگی فرجامی از رهگذر دیوان عالی کشور و نقش دیوان در نظارت بر آرای قضایی از جهت مطابقت آرای صادره با قوانین و مقررات این اثر را به همراه دارد که عدالت مدنی و احقاق حق با رسیدگی فرجامی به شیوه‌ای متقن-تر و مطلوب‌تر محقق می‌گردد. بر این اساس، می‌توان ادعا نمود که اهداف مورد نظر در هریک از معیارهای مورد اشاره به نحو شایسته ایجاد شده و رسیدگی فرجامی علاوه بر ایجاد وحدت رویه، موجب عدم تلف منابع از جمله منابع مالی و زمان و ... خواهد گردید.

حقوق بر تشبیه حقوق «به قیمت در بازار» استوار شده و از همین راه منطق تحلیل اقتصادی و الگوی رفتار معقول در تحلیل حقوق نیز اعمال می‌شود. برای روشن‌تر شدن الگوی رفتاری، متخصصان حقوق و اقتصاد معمولاً فرض می‌کنند که افراد برای منافع خود عمل می‌کنند و در پی حداکثر کردن ثروت و دارایی خود هستند و در هر مورد با اطلاع از موقعیت و از سود و زیان ناشی از رفتارهای مختلف و روابط حاکم بر موضوع، انتخاب خود را انجام می‌دهند (Brousseau, 2019: 416). به این نحو، فرض بر این است که افراد به دنبال حداکثر کردن فایده، تمامی منافع و هزینه‌های عملی را ارزیابی می‌کنند و راه بهتر را برمی‌گزینند. مثلاً در زمینه‌ی مسئولیت مدنی، مسئولیت به مثابه هزینه‌ی عمل است لذا افراد در فعالیتی که می‌تواند موجب مسئولیت شود، سود و زیان خود را در نظر گرفته و بر آن اساس رفتار خود را تنظیم می‌کنند و بین راه‌های ممکن، بهترین را برخواهند گزید. رفتار افراد بر این مبنا قابل پیش‌بینی خواهد بود و از منظری که حقوق را مهندسی اجتماعی می‌داند، بر اساس آثار قابل پیش‌بینی قاعده‌ی حقوقی بر رفتار انسان‌ها، می‌توان به طراحی حقوق برای نیل به اهداف خاصی پرداخت. (Birmingham, 2017: 184)

در این بین، می‌توان گفت توجیه نهاد فرجام و رسیدگی فرجامی بر اساس معیار رفتار معقول، به نوعی تلفیقی از اهدافی است که در معیار کارایی و پارتو بیان شد. از این جهت، با لحاظ آموزه‌های منعکس در معیار رفتار معقول، به دو طریق شناسایی نهاد فرجام و به تبع آن رسیدگی فرجامی توجیه می‌گردد. نخست اینکه با پیش‌بینی هر چه بیشتر شیوه‌های بازنگری در رأی از جمله فرجام‌خواهی با کارایی و خاستگاه ویژه خود، از یکسو، قواعد و نهادهای حقوقی از حالت منفعل خارج می‌گردد و جنبه کاربردی گرفته و عدالت مدنی به شیوه مؤثرتری محقق می‌گردد و از سوی دیگر، منافع مادی و غیر مادی حداقل یک گروه (فرجام‌خواه) حاصل می‌گردد. هر چند با توجه به توجیهاتی که در باب معیار پارتو بیان شد، حصول منافع از رهگذر رسیدگی فرجامی، برای همه اطراف دعوا و همچنین قوه قضاییه خواهد بود. به عبارت دیگر، از طریق شناسایی نهاد فرجام، منافع تنها یک گروه حاصل نشده و آثار مثبت آن به شکل وسیع‌تری تحقق می‌یابد.

نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه بیان گردید می‌توان گفت که بررسی آموزه‌های حقوق اقتصادی در باب آیین دادرسی و به‌طور مشخص در باب

References

- [1] Abdipour Fard, Ebrahim. (2016). Legal Requirements Of Financing By Issuance Of Islamic Financial Instruments (Iranian Case Study), Uncitral Emergence Conference.
- [2] Almasi, Nejad Ali, (2013). A study on the quality of the proceedings in the judicial process, scientific-research journal of judicial law perspectives of the University of Judicial Sciences, 17th year, number 58, Tehran. (in Persian)
- [3] Ansari, Mehdi, (2012). Economic analysis of contract law, Javadane Publications (Jangal), first edition, Tehran. (in Persian)
- [4] Bailey, Jean, (2017). Trust, notion and conditions, London: Oxford.
- [5] Barker, Jean, (2019). Commercial Law, London: Oxford.
- [6] Birmingham, Robert, (2017) Breach of contract, Damage measures, Economic Efficiency, 24 Rutgers L Rev, pp: 273-284.
- [7] Brousseau, Eric and Glachant, Jean Michel, (2019). Contract Economics, renewal of Economics, pp: 3-26.
- [8] Coase, Ronald, (1973). The nature of the firm, *economica*, new series, vol1/4, no16, pp: 386-405.
- [9] Coase, Ronald, (2015). The problem of social cost, *Journal of law and Economics*, pp: 1-44.1960.
- [10] Craswell, R, (1997). Freedom of contract: the coase lecture series, Chicago working paper in law and economics.
- [11] Craswell, R, (2005). The incomplete contracts literature and Efficient precautions, 56, pp: 151-168.
- [12] Dadgar, Yadullah. (2013). Basic components and dimensions of law and economics, Publications of the Economics Research Institute of Tarbiat Madras University and Noor Alam Publications, first edition, Tehran. (in Persian)
- [13] Dehkhoda, Ali Akbar. (2015). Persian Dictionary, Digital format, University of Tehran publication. Tehran. (in Persian)
- [14] Friedman, Daniel. (1989). The Efficient Breach fallacy, the *Journal of legal studies*, vol 18, No1, pp: 1-24.
- [15] Hart, oliver and Moore, John, (1988). Incomplete contracts and Renegotiation, 56 *Econometrica*, pp: 755-785.
- [16] Holmes, oliver. (2019). The path of the law, 10 *Harvard law*.
- [17] Jafari Langroodim, Mohammad Jafar. (2013). Legal Terminology, Ganj Danesh Publication, Tehran. (in Persian)
- [18] Kronman, Antony. (1987). specific performance, the university of Chicago law Review, vol 45, No 2, pp: 351-382.
- [19] Mohseni, Hassan. (2012). Administration of civil proceedings on the basis of cooperation and within the framework of the principles of proceedings, company of publishing, first edition, Tehran. (in Persian)
- [20] Shams, Abdollah. (2014). Civil Procedure, Volume 2, 23 Edition, Derak Punbication. Tehran. (in Persian)
- [21] Shaul, Stone. (2011). Economic Analysis of Laws, translation, Mohsen Esmaili, Islamic Council Research Center Publications, first edition, Tehran.
- [22] Vahedi, Ghodratollah. (2014). Civil Procedure, Volume 2. Mizan Publication. Tehran. (in Persian)